

Затверджую
проректор з наукової роботи
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова
Г. М. Горбін
2020 року

ВИСНОВОК

засідання структурного підрозділу
кафедри культурології та філософської антропології
факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
призначеного рішенням засідання вченої ради
НПУ імені М.П. Драгоманова
від 25 червня 2020 р. (Витяг з протоколу № 11),
для проведення попередньої експертизи дисертації
Кузьменко Раїси Іванівни на тему:
«Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри»
на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
зі спеціальності 033 Філософія

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор Крилова С. А.

- 1. ПРИСУТНІ:** Викладачі: завідувачка кафедри доктор філософських наук, професор Крилова С. А., доктор філософських наук, професор Матвеев В. О., доктор філософських наук, професор Добродум О. В., кандидат філософських наук, доцент Шкіль Л. Л. (головуюча на засіданні кафедри), кандидат філософських наук, доцент Цимбалій І. П., кандидат філософських наук, асистент Рик М. П.
Аспіранти: Батюк О. В., Лобачов Д. В., Кузьменко Р. І., Мринська Н. О., Романова О. П., Терлецька Н. О.
Запрошені: доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Хамітов Н. В.
Секретар: Титаренко Л. В.

- 2. СЛУХАЛИ:** Висновок рецензентів доктора філософських наук, професора Герасимової Ельвіри Миколаївни, доктора філософських наук, професора Терепищого Сергія Олександровича, про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Кузьменко Раїси Іванівни на тему: «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри», призначених

рішенням засідання вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова від 25 червня 2020 р. (Витяг з протоколу № 11) для проведення попередньої експертизи дисертації, поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 033 Філософія.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор Крилова Світлана Анатоліївна.

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 23 лютого 2017 року).

2.1. Дисертантка Кузьменко Раїса Іванівна

Повідомила про основний зміст, концептуальні положення та наукові результати дисертаційної роботи.

Метою дисертації є концептуалізація феномена толерантності в бутті людини в контексті екзистенціальних та гендерних вимірів.

Дисертація присвячена аналізу феномена толерантності в людському бутті. Використання таких методів, як герменевтичний та компаративістський, надало можливість проаналізувати концепції феномена толерантності, тенденції його розуміння та інтерпретації. Діалектичний метод, який набуває особливої актуалізації у періоди трансформацій в глобалізованому світі, сприяв досягненню активного характеру толерантності в контексті розуміння Іншого, діалогу суб'єктів, гендерного партнерства, співробітництва, співтворчості в освіті та науці, в процесі вивчення іноземних мов.

Основними науковими результатами дисертаційної праці є такі. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в координатах проекту метаантропології виявлено специфіку толерантності в буденному, граничному, метаграничному екзистенціальних вимірах людського буття в процесі реалізації гендерного партнерства, а також здійснення партнерських відносин в освіті та науці.

На основі застосування проекту сучасної філософської методології – метаантропології Н. Хамітова, який розвиває ідеї пізнього М. Шелера, досліджено прояви толерантності в буденному, граничному, метаграничному вимірах людського буття. Робиться висновок, що в буденному бутті людина проявляє толерантність, щоб сподобатись тим, від кого вона залежить. Вона поводить себе безпринципно, зовсім по-іншому реагує на зауваження керівників, ніж на зауваження рівних собі за положенням, витримує неприємну для неї поведінку іншої людини, навіть може миритися з грубим, образливим ставленням до себе, йде на поступки та компроміси заради отримання матеріальної вигоди в майбутньому. Усе це не є справжньою толерантністю, а лише її симуляцією. У даному випадку толерантність є псевдотолерантністю, що проявляється як пасивна смиренність, терпіння, стриманість, покірність іншому чи корисливість, лицемірство.

Проаналізовано, що в граничному вимірі буття людини специфіка толерантності зумовлюється волею до влади та егоцентричного пізнання і творчості. У цьому вимірі буття одна людина намагається домінувати над іншою, нав'язувати їй власний світогляд. Толерантність є нещирою, і проявляється тільки заради прагматичних цілей для одержання виключно свого блага.

У метаграничному бутті людини толерантність базується на щирості та повазі до Іншого, а тому породжує істинне гендерне партнерство в стосунках, що зумовлює безкорисливість, «красу стосунків з людьми» (С. Крилова), піднімає їх на рівень доброзичливості й співтворчості. Толерантність стає цілісним та зрілим проявом особистості, способом життя.

Вперше досліджено прояви гендерного партнерства в буденному, граничному і метаграничному вимірах людського буття та виявлено, що у кожному з цих вимірів толерантність має особливості прояву, і є необхідною умовою успішності їхнього партнерства. Якщо доброзичливе ставлення між партнерами буде взаємним, а толерантність проявлятиметься не лише на словах, а в діях та стосунках, партнерство буде конструктивним. Для осягнення критеріїв плідності толерантності в гендерному партнерстві в його екзистенціальних проявах, важливим видався запропонований Н. Хамітовим та С. Криловою андрогін-аналіз – метод, у межах якого буття особистості розглядається як духовно-душевна цілісність. Такий підхід дозволив усвідомити, що толерантність у найвищих своїх проявах здатна актуалізувати не лише душевність, але й духовність та є важливим проявом цілісності особистості, що породжує справжню толерантність.

У демократичному суспільстві гендерне партнерство, яке базується на толерантному ставленні до партнера протилежної статі, постає не лише теоретичним, а й практичним корелятом особистісної й суспільної взаємодії. Відносини з представником протилежної статі будуються на основі поваги до особистості Іншого та розумінні того, що існують відмінності між жінкою і чоловіком на психологічному й екзистенціальному рівнях. Іноді жінка може бути більш маскуліною, ніж чоловік, а чоловік може в деяких випадках проявляти більшу душевність, сентиментальність. І це повинно тільки розвивати, доповнювати їхні стосунки, приносити взаємну користь та задоволення від партнерства.

Для дослідження зв'язку феноменів толерантності та любові в процесі екзистенціальної взаємодії особистостей виявився значущим гуманістичний психоаналіз Е. Фромма, зокрема щодо типів любові в бутті сучасної людини. Використання підходу Е. Фромма дає можливість співвіднести виміри любові й толерантності й усвідомити, що в умовах сучасного глобалізованого світу прагнення до взаєморозуміння та любові стає засобом збереження цілісності й гідності особистості.

Толерантність і любов є основою, на якій будуються людські відносини, вони зближують та об'єднують людей. Це моральні якості, якими наділений Homo Sapiens для вираження свого ставлення до ближнього з метою успішної взаємодії. Любов – це гармонійне об'єднання з Іншим у красі відносин. Толерантність є запорукою сімейних стосунків, запобігає виникненню

непорозумінь та конфліктів, зберігає подружні пари. У контексті аналізу прояву толерантності в сім'ї доцільним виявився розгляд відносин у різних сімейних типах, крайнощі яких представляють патріархальний і партнерський.

З'ясовано, що толерантність тією чи іншою мірою присутня у кожній із згаданих сімей. Проте прояви її різні. Так, у патріархальній сім'ї відносини будуються на субординації, домінуванні чоловіка, тому толерантність не є широкою і проявляється, передусім, жінкою заради її самозбереження. Партнерська сім'я – це сім'я, у якій відносини будуються на рівності, розумінні Іншого, як себе. Кожен однаково усвідомлює відповідальність як за свою долю, так і долю Іншого. Толерантність є основою сімейного добробуту.

Сім'я дає появу, народження нового життя, виховання та становлення особистості. Саме в ній формуються та розвиваються всі моральні якості, з якими доводиться жити. У сім'ї дитина робить перші кроки назустріч Іншому, отримує перший життєвий досвід і навчається як правильно діяти в різних ситуаціях. Толерантність не є відокремленою, вона стає сумарністю всіх позитивних характеристик, які вдалось батькам прищепити дитині, та стає в нагоді в усіх життєвих ситуаціях.

Досліджено, що поява терміну «толерантність» у різних мовах пов'язана з певним періодом розвитку суспільства, і в кожній мові він тлумачиться по-різному. Кожна мова, як універсальний інструмент вираження, має свій варіант відчуття та означення феномену толерантності. Інтерпретація поняття толерантності достатньо багатоманітна. Воно включає: терпіння, стриманість, вміння поважати та прислухатися до чужої думки, бути поблажливим до вчинків інших людей, здатність визнавати право на відмінність від власних ідей чи помислів. Це ставлення до Іншого, на основі якого людина визнає, що кожен може думати, говорити і жити по-своєму.

Толерантність розглянуто як загальнолюдську цінність, здатність сприймати людину такою, якою вона є, спроможну на конструктивну взаємодію з Іншим, на основі рівності, поваги до неї як до особистості, розуміння, відвертості, доброзичливості та бажання діяти разом.

Доведено, що толерантне ставлення необхідне на всіх рівнях людського буття й у всіх сферах спільної дії людини: спілкуванні, співробітництві, співтворчості. Конструктивна спільна дія – це співпраця з Іншим: обмін інформацією, поглядами, думками, досвідом у процесі досягнення поставленої спільної мети на толерантній основі. Тільки завдяки толерантному ставленню до Іншого можливо пройти шлях від просто спілкування до співтворчості.

Обґрунтовано, що толерантність є одним з ключових принципів ефективності розвитку як освітньої і наукової сфери в цілому, так і творчої активності конкретного суб'єкта освітньої і наукової діяльності. Від проявів толерантності або інтолерантності до думки Іншого залежить прогрес у різних галузях освіти і науки та розвиток демократичних відносин у суспільстві. Толерантне ставлення до Іншого сприяє досягненню позитивних результатів у спільній діяльності, приносить успіх, спонукає до знаходження нових форм спілкування, розширення контактів у галузі освіти та науки між науковцями в світі та встановлення партнерських відносин.

Виявлено, що толерантність у науці та освітньому процесі – це повага та розуміння, доброзичливе ставлення до Іншого, це рівність у висловлюванні думок, ідей та поглядів, це знаходження спільних ідей для досягнення поставленої мети. Наукова дискусія, спрямована на досягнення продуктивного результату, має базуватись на засадах плюралізму і демократизму. Формування таких критеріїв наукової діяльності розпочинається ще в період античності. При цьому результативне обговорення наукової проблематики неможливе без подолання догматизації знання і спроб насадження абсолютної істини. У свою чергу, сприйняття або заперечення конкретної ідеї, концепції, теорії має відбуватися на основі логічних аргументів та переконання, а не примусу чи нав'язування. Водночас саме здатність до плюралізму й подолання догматизму в мисленні стала основою для закріплення за науковцями статусу єдиної компетентнісної групи, здатної вирішувати проблеми у конкретній галузі наукового знання.

Принципова можливість виявлення толерантності саме в науковій сфері пояснюється не тільки повагою до думки Іншого в науковій дискусії, а й теоретичністю самої дискусії та її відірваністю від життєвого простору конфліктів. Натомість у сфері міжрелігійних дискусій неможлива принципова нейтралізація конфліктів через безпосередню релевантність істин віри. Однак і в науковій сфері рівень толерантності стає значно нижчим тоді, коли дослідницька діяльність (як-от, у випадку досліджень стовбурових клітин, досліджень ембріонів) стосується сфери релігійних і моральних принципів.

Обґрунтовано, що толерантність є основою для успішного освітнього процесу, головною метою якого є розвиток «4 К компетенцій»: формування критичного мислення, розвиток креативних здібностей, вміння вести комунікацію та здатність до командної праці кожної особистості. Володіння цими компетенціями, вміння спілкуватись з Іншим, налагоджувати та підтримувати контакти є необхідною умовою сьогодення. Володіння іноземною мовою є вимогою часу, що надає можливості особистості не розгубитись в майбутньому та набути свободи, як внутрішньої, так і зовнішньої.

Знання іноземної мови є необхідною умовою у подоланні відстані між народами світу. Світ глобалізується, дає нам змогу зустрічі з Іншим, який має свою культуру та традиції, спілкується іншою мовою. Мова виступає знаряддям пізнання традицій, звичаїв Іншого. Тільки знаючи та розуміючи мову Іншого, людина зможе пізнати його, його ментальність, особливості життя. Виникає реальна потреба у володінні іноземною мовою, яка дозволяє обмінюватись інформацією, знаннями та спонукає до співпраці з Іншим, стимулює розвиватись та реалізовувати свій творчий потенціал. Толерантність під час вивчення іноземної мови допомагає любити мову Іншого, але не зраджувати рідній, дає можливість зрозуміти, що не існує поняття «чужа мова», а є мова, яка відрізняється звучанням, і яка заслуговує ввічливого ставлення, як до носія цієї мови, так і до самої мови.

Толерантність – це необхідна та незамінна для кожної людини чеснота, яка сприяє розумінню та зближує з Іншим на всіх екзистенціальних рівнях людського буття.

2.2. Запитання до дисертантки Кузьменко Р. І. та відповіді на них.

Доктор філософських наук, професор Матвеев В. О. В чому специфіка прояву толерантності в буденному, граничному та метаграничному вимірах людського буття?

Кузьменко Р.І. Дякую за запитання.

При дослідженні екзистенціальних вимірів толерантності продуктивним став проект метаантропології Н.В. Хамітова як філософії буденного, граничного та метаграничного вимірів буття людини. В буденному вимірі людського буття толерантність може бути в результаті того, що люди займають різне нерівне положення в суспільстві, що проявляється боязню, страхом перед сильнішим чи тим, хто має вищий чин або займає керуючий пост по відношенню до тебе. А інколи, навіть, через меркантильність намірів, інтересів чи прагматичність цілей. Дійсно, в буденності, де людиною керують воля до самозбереження та продовження роду, глибинним мотивом толерантності є страх та почуття провини. Людина проявляє толерантність, щоб сподобатись людям, від яких вона залежить; поводить себе безпринципно, стримано, зовсім по-іншому реагує на зауваження керівних осіб, ніж на зауваження рівних собі за положенням. Витримує неприємну для неї поведінку іншої людини, навіть може миритися з грубим, образливим ставленням до себе, йде на поступки та компроміси заради отримання матеріальної вигоди в майбутньому. Все це не є справжньою толерантністю, а лише її симуляцією. В даному випадку толерантність є псевдотолерантністю, що проявляється як підкорення, пасивна смиренність, терпіння, стриманість, покірність іншому, чи корисливість.

В граничному вимірі буття людини, де людиною керують воля самоствердження, воля до влади та воля до пізнання та творчості, мотивом толерантності є влада, що обертає толерантність на технологію маніпуляції. В цьому вимірі буття одна людина намагається домінувати над Іншою, намагається нав'язати власну точку зору Іншому. Таким чином в граничному бутті, як і в буденному, маємо псевдотолерантність, яка є руйнує правдивість стосунків, та призводить до різноманітних садо-мозахістичних симбіозів - батьків і дітей, чоловіків і дружин, фанатиків і тоталітарних лідерів.

Лише в метаграничному бутті людини толерантність перестає бути результатом страху чи прагнення до влади, вона базується на волі до любові та свободи, а тому стає справжньою повагою і відкритістю до Іншого, що зумовлює безкорисливість, гармонію в стосунках з ним, піднімає їх на вищий рівень, рівень поваги, доброзичливості. Толерантність стає щирим проявом цілісної та зрілої особистості.

Доктор філософських наук, професор Хамітов Н. В. Скажіть, будь ласка, в чому сутність бачення толерантності Ю. Хабермасом?

Кузьменко Р.І. Дякую за запитання. Серед західних філософів, які займаються проблемою толерантності слід відмітити Ю. Хабермаса. Сьогодні, в

епоху глобалізації, де відбувається зіткнення культур і людей з різним менталітетом, вчений розвиває ідею збереження універсальних моральних цінностей, які, повинні відстоювати самі громадяни, виявляючи активну участь у суспільній дискусії. При цьому філософ підкреслює важливість прояви поваги до думки інших. Демократію він називає «чарівним словом». Ю. Хабермас вважає, що толерантність – це рівність, яка можлива тільки за умови демократичного суспільства, коли кожна людина наділена однаковими правами в вирішенні спільних питань. Тільки за умов рівності в спілкуванні, в діалозі, може бути істинна толерантність. Ю. Хабермас, однак, не звертається до проблеми толерантності безпосередньо, вона виникає в низці його робіт, де він розглядає її з метою роз'яснення практичних наслідків створеної ним теорії комунікативної дії. І лише згодом з'являються спеціальні статті, де автором формулюються вже деякі програмні установки і обумовлюються умови її реалізації. Говорячи про толерантність, Ю. Хабермас має на увазі перш за все релігійну толерантність, але використовує і поняття політичної толерантності. Окреслюючи межі релігійної толерантності, Ю. Хабермас вважає, що вона неможлива без взаємного визнання свободи інших релігійних громадянам демократичного суспільства, наголошуючи на толерантності до інших світоглядів. Особливістю критичної теорії є визнання ролі громадянського суспільства та громадськості у справі вдосконалення комунікативних процесів. Не заперечуючи ролі держави, Ю. Хабермас вважає, що вона тут не є вирішальною. Ліберальна держава приймає закони і вводить загальні права для членів інших етносів і націй всередині себе, але жодна держава не змусить людину прийняти Іншого на рівні повсякденного життя, на рівні відношення до його цінностей і його інакшості.

У багатьох питаннях, в тому числі і в питаннях, що стосуються роз'яснення поняття толерантності, Хабермас звертається до досвіду Джона Ролза. У роботах Д. Ролз Ю. Хабермас знаходить близьке за значенням вираз «борг громадянськості», маючи на увазі саме готовність вислуховувати Іншого і «чесний настрій». В цілому Ю. Хабермас розглядає толерантність в цілком традиційному сенсі. Толерантна людина для нього не заступає за межі дозволеного всім, поважає кордону інших.

Ю. Хабермас визнає і актуалізує наявність різних традицій як мотивів вчинків людей, однак зазначає, що не може бути назавжди встановленого верховенства одних над іншими. Кожна конфліктна ситуація повинна бути розібрана окремо, без опори на пріоритет будь-якого способу життя, єдиного політичного поля, яке є об'єднуючим і без якого неможливо встати на позицію толерантного мислення.

У статті «Коли ми повинні бути толерантними? Про конкуренції бачення світу, цінностей і теорій» Ю. Хабермас продовжує аналізувати практичне застосування релігійної толерантності і обмежує її рамки. Філософ говорить про неминучість зв'язку толерантності і обмежень, без яких неможливо приймати і терпіти. Однак, вчений наголошує на тому, що повинно існувати і щось спільне, легітимне - спільна мова моральних норм.

Доктор філософських наук, професор Добродум О. В. У мене до Вас таке запитання, чому саме толерантність Ви вибрали темою свого дисертаційного дослідження?

Кузьменко Р.І. Дякую за запитання. Хочу почати відповідь на Ваше запитання висловом давньогрецького філософа Сенеки, який говорив, що ми народжені, щоб жити спільно. Він порівняв наше суспільство зі зводом каменів, який би обрушився, якби ми не підтримували один одного. Толерантність – це те підґрунтя, на якому будуються, тримаються та розвиваються відносини у цивілізованому світі. Не зважаючи на позитивні здобутки, світ став більш конфліктним, загострюються протиріччя на різних рівнях. Адже люди такі різні, кожен зі своїм віруванням, ідеями, смаками, а планета, на якій всі ми мешкаємо, єдина, спільна для всіх нас. Виникає необхідність в знаходженні тієї цінності, чесноти, яка б змогла зблизити народи, допомогла жити в злагоді та сприяла вирішенню всіх виникаючих питань, розбіжностей в їх баченні тільки мирним шляхом, без застосування сили та зброї, а головне – зберегти планету і життя на ній. Саме необхідність жити в гармонії, взаємодіяти на основі порозуміння та поваги до ближнього породжує такий феномен як толерантність. Тому виникла ідея в детальному дослідженні феномену толерантності.

Кандидат філософських наук, доцент Цимбалій І. П. Як толерантність пов'язана з освітою і наукою?

Кузьменко Р.І. Дякую за запитання. Сьогоднішній світ неможливо уявити без досягнень освіти і науки, які своїми здобутками сприяють взаємному розвитку та є основними показниками успішності держави. Без освіти не було б науки, а науки – без тих науковців, яких плекає їй освіта. Всі успіхи, що ми маємо на сьогодні в усіх сферах нашого життя, досягнуті завдяки впровадженню в практику інноваційних напрацювань наших вчених та дослідників. Освіта готує кадри для усіх сфер нашого життя, наука дає ідеї для впровадження їх у життя. Вони складають основу розвитку будь-якого суспільства. Саме освіта та наука є тими сферами, що зближують народи, стирають кордони між країнами. Завдяки їх досягненням наше суспільство не стоїть на місці, воно розвивається та прогресує, а світ глобалізується.

Усе, що відбувається тепер в усіх сферах нашого життя, включаючи освіту і науку – це передусім гуманізація і демократизація людських відносин, що проявляються в толерантному ставленні до Іншого, відкритості у висловлюванні ідей, діалозі у спілкуванні, свободі творчості. Толерантність є основною умовою плідного розвитку освіти і науки в демократичному суспільстві. Від того, наскільки толерантними будуть відносини в освіті і науці, буде залежати результат їхньої діяльності, який безпосередньо впливає на розвиток соціуму. Толерантне ставлення до Іншого в їх спільній дії сприяє позитивному результату,

досягненню успіху, спонукає до знаходження нових форм спілкування, розширення контактів між людьми різних культур та установленню партнерських відносин. Толерантність в науці та освітньому процесі – це повага та розуміння, доброзичливе ставлення до Іншого, це рівність в висловлюванні думок, ідей та поглядів, це знаходження спільних рішень для досягнення поставленої мети. Наукова дискусія, спрямована на нові досягнення та відкриття, знаходження ефективних методів та їх запровадження для досягнення продуктивного результату в усіх сферах діяльності та життя людини, повинна проходити на засадах плюралізму і демократизму. При цьому результативне обговорення наукової проблематики неможливе без подолання догматизації знання і спроб насадження абсолютної істини. У свою чергу, сприйняття або заперечення конкретної ідеї, концепції, теорії має відбуватись на основі логічного аргументування і доведення своєї точки зору, а не категоричності своїх висловів чи нав'язування своїх бачень Іншому. Водночас саме здатність до плюралізму й подолання стереотипів у мисленні є основою для плідного діалогу та подальшого співробітництва в науковій сфері. Прояв толерантності саме у науковій сфері виявляється не тільки повагою до думки Іншого у науковій дискусії, а й теоретичністю самої дискусії та її відірваністю від життєвого простору конфліктів.

Головуюча: Чи є ще запитання до здобувачки? (Немає). Дякуємо за відповіді.

3. ВИСТУПИЛИ:

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М. П. Драгоманова Крилова Світлана Анатоліївна.

Дисертація Кузьменко Раїси Іванівни є новаторським самостійним дослідженням, в якому розкривається сутність феномену толерантності та його прояви в екзистенціальному та гендерному вимірах людського буття. Дисертантка вдало застосувала у дисертаційній роботі герменевтичний та компаративістський методи, які надали можливість проаналізувати феномен толерантності, досягнути його активний характер в контексті розуміння Іншого, діалогу суб'єктів, гендерного партнерства, співробітництва, співтворчості, в сім'ї, науці, освіті.

Кузьменко Р. І. проаналізувала гендерне партнерство на основі методології метаантропології – вченні про буденне, граничне, метакричне буття, зазначивши, що в кожному з них є особливості та свій прояв толерантності до Іншого. Успішність гендерного партнерства безпосередньо залежить від того, наскільки доброзичливою буде позиція чоловіка та жінки в сумісній діяльності, -

чи буде проявлятися толерантність в діях та стосунках по відношенню до Іншого. Завдяки толерантному ставленню до Іншого можливо пройти шлях від просто спілкування до співтворчості – толерантної взаємодії людини з Іншим на основі поєднання їх креативних здібностей з метою утворення нового. Співтворчість є найвищим проявом спільної дії людей у суспільстві, переходом у метаграницне буття людини, в якому толерантність є показником творчих відносин, творчого спілкування, творчої співпраці з людиною як із співтворцем.

Основний **науковий результат** полягає у тому, що в координатах проекту метаантропології виявлено специфіку толерантності в буденному, граничному, метаграницному екзистенціальних вимірах людського буття в процесі реалізації гендерного партнерства, а також здійснення партнерських відносин в освіті та науці.

Спираючись на такі основні здобутки, є всі підстави стверджувати, що виконана дисертація є внеском у теорію та практику філософської антропології.

В контексті дослідження, було з'ясовано, що толерантність є одним з ключових принципів ефективності розвитку як освітньої так і наукової сфери в суспільстві. Від того, наскільки кожен буде компетентний в своїй сфері та толерантний до думки Іншого залежить рівень розвитку та досягнень у різних галузях освіти і науки. Толерантне ставлення до Іншого сприяє досягненню позитивних результатів у спільній освітній та науковій діяльності, приносить успіх, спонукає до знаходження нових форм спілкування, розширення контактів у галузі освіти та науки між науковцями в світі та установленню партнерських відносин.

Толерантність – це перш за все розуміння та повага Іншого, здатність сприймати людину такою, якою вона є, її точку зору, її цінності. Це рівність в висловленні думок, умова для співробітництва, спільної дії з Іншим. Толерантність на сьогодні розглядається як принцип організації людських відносин на всіх рівнях людського буття.

Висновки дисертації цілком відбивають отримані результати дослідження. Параметри актуальності, новизни, методології тощо, окреслені у вступі, є витриманими, що є свідченням обґрунтованості загальної концепції дисертаційної праці.

Теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження Кузьменко Раїси Іванівни апробовано в достатній кількості публікацій у наукових фахових виданнях України та в періодичному виданні іншої держави, у тезах доповідей наукових конференцій різних рівнів.

Дисертація Кузьменко Раїси Іванівни «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри» є завершеною науковою працею, що відповідає вимогам п. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167» і може бути подана для проведення процедури рецензування у відповідному структурному підрозділі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Висновок

рецензентів

доктора філософських наук, професора Герасимової Ельвіри Миколаївни,
доктора філософських наук, професора Терепищого Сергія Олександровича
про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів
дисертації Кузьменко Раїси Іванівни на тему

Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри,
призначених рішенням засідання вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова
від 25 червня 2020 р. (Витяг з протоколу № 11), для проведення попередньої
експертизи

поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
за спеціальністю 033 Філософія
(09.00.04 - філософська антропологія, філософія культури)

Рецензована дисертація присвячена вивченню толерантності в людському бутті та її проявах в екзистенціальних та гендерних вимірах. Кузьменко Р.І. розглядає толерантність як загальнолюдську цінність, здатність сприймати людину такою, якою вона є, спроможну на конструктивну взаємодію з Іншим, на основі рівності, її поваги як особистості, розуміння, відвертості, доброзичливості та бажання діяти разом. Як стверджує авторка, толерантне відношення необхідне на всіх рівнях людського буття та у всіх сферах спільної дії людини: спілкуванні, співробітництві, співтворчості. Спільну дію розглянуто як обмін інформацією, поглядами, думками, досвідом з Іншим в процесі досягнення поставленої спільної мети на толерантній основі.

Авторкою вперше досліджено прояви гендерного партнерства в буденному, граничному та метаграничному вимірах людського буття та виявлено, що на кожному з цих вимірів толерантність має свої особливості прояву, які детально описані в дисертації. Як зазначає Кузьменко Р.І., якщо доброзичливе ставлення з партнером буде взаємним, а толерантність буде проявлятися не лише на словах, а в діях та стосунках, партнерство буде успішним.

З методологічної точки зору, робота побудована на запропонованому Н. В. Хамітовим та С. А. Криловою андрогін-аналізі, що є методом, в межах якого буття особистості розглядається як духовно-душевна цілісність. Це дало можливість авторці дисертації виявити, що толерантність у найвищих своїх проявах здатна актуалізувати не лише душевність, але й духовність та є важливим проявом цілісності особистості, це породжує справжню толерантність. Кузьменко Р.І. справедливо вважає, що толерантне ставлення до Іншого сприяє досягненню позитивних результатів у спільній діяльності, приносить успіх, спонукає до знаходження нових форм спілкування, розширення контактів у галузі освіти та науки між науковцями в світі та установленню партнерських відносин. Серед інших, заслуговує на особливу увагу положення новизни, що тільки завдяки толерантному ставленню до Іншого можливо пройти шлях від просто спілкування до співтворчості.

Актуальність теми дисертації пов'язана з тим, що сучасний світ став глобалізованим, різноманітним та мультикультурним. Продовжують виникати

напруження у відносинах як між людьми, так і народами. Відбувається трансформація та переосмислення ставлення до традиційних цінностей, норм, правил, переконань, поглядів та людського буття в цілому. В зв'язку з цим в суспільстві з'являються непорозуміння, неприйняття інших, що породжує ксенофобію та міжособистісні конфлікти. Виникає необхідність в знаходженні тієї цінності, чесноти, яка б змогла зблизити народи, допомогла жити в злагоді та сприяла вирішенню всіх виникаючих питань, розбіжностей в їх баченні, тільки мирним шляхом, без застосування сили та зброї. Саме необхідність жити в гармонії, взаємодіяти на основі порозуміння та поваги до ближнього породжує такий феномен як толерантність. Тому толерантність як один із важливих принципів взаємодії з Іншим особливої актуальності набуває в наш час.

Наукова новизна результатів, які були одержані під час дисертаційного дослідження полягає у тому, що в координатах проекту метаантропології виявлено специфіку толерантності в буденному, граничному, метаграничному екзистенціальних вимірах людського буття в процесі реалізації гендерного партнерства, а також здійснення партнерських відносин в освіті та науці.

Вперше доводиться, що в буденному вимірі людського буття людина проявляє толерантність, щоб сподобатись тим, від кого вона залежить; поводить себе безпринципно, стримано, зовсім по-іншому реагує на зауваження керівних осіб, ніж на зауваження рівних собі за положенням. Все це не є справжньою толерантністю, а лише її симуляцією. В процесі реалізації гендерного партнерства толерантність часто постає псевдотолерантністю, яка проявляється як підкорення, пасивна смиренність, покірність Іншому чи корисливість. Це значною мірою спотворює саму природу гендерного партнерства як вільної взаємодії чоловіка та жінки на основі поваги та співтворчості;

проаналізовано, що в граничному вимірі буття людини специфіка толерантності зумовлюється волею до влади та егоцентричного пізнання і творчості. У цьому вимірі буття одна людина намагається домінувати над іншою, нав'язати їй власний світогляд. Толерантність є нещирою і проявляється тільки заради прагматичних цілей для одержання виключно свого блага. Гендерне партнерство в граничному бутті, по суті, стає прихованою чи явною боротьбою за владу та конкуренцією;

показано, що в метаграничному бутті людини толерантність базується на щирості та повазі до Іншого, а тому породжує істинне гендерне партнерство в стосунках, що зумовлює безкорисливість, піднімає їх на рівень доброзичливості й співтворчості;

доведено, що конструктивна спільна дія з Іншим на основі толерантного відношення є необхідною умовою розвитку суспільства. Вона є невід'ємною у всіх сферах життя людини: політичній, економічній, освітній, науковій, культурній, сімейній та постає показником розвитку демократії в суспільстві. Справжня спільна дія – це будь-яка конструктивна співучасть з Іншим, що включає в себе обмін інформацією, поглядами, думками, досвідом в процесі досягнення поставленої спільної мети на толерантній основі;

показано, що тільки завдяки толерантному ставленню до Іншого можливо пройти шлях від просто спілкування до співтворчості – толерантної взаємодії людини з

Іншим на основі поєднання їх креативних здібностей з метою утворення нового. Співтворчість є найвищим проявом спільної дії людей у суспільстві, переходом у метаграницне буття людини, в якому толерантність є показником творчих відносин, творчого спілкування, творчої співпраці з Іншим як із співтворцем.

Удосконалені та уточнені наступні положення:

Доведено, що в координатах андрогін-аналізу в демократичному суспільстві справжнє гендерне партнерство, яке базується на толерантному ставленні до партнера протилежної статі, постає не лише теоретичним, а й практичним корелятом конструктивної спільної дії. Стосунки з представником протилежної статі будуються на основі поваги до особистості Іншого та розумінні, що існують відмінності на фізичному, соціальному й психологічному та екзистенціальному рівнях;

доведено, що толерантність є необхідною складовою сімейних відносин, вона запобігає виникненню непорозумінь та конфліктів, зберігає подружні пари.

з'ясовано, що толерантність в тій чи іншій мірі присутня в різних сімейних типах, крайнощі яких представляють патріархальний і партнерський. Партнерська сім'я є прикладом толерантних відносин, де панує рівність між подружжям у всьому, панує атмосфера довіри до партнера та спонукає до розвитку кожного як особистості;

усвідомлено, що толерантність в освітньому процесі та науці – це повага та розуміння, доброзичливе ставлення до Іншого, це рівність у висловлюванні думок, ідей та поглядів, це знаходження спільних ідей для досягнення поставленої мети. Сприйняття або заперечення конкретної ідеї, концепції, теорії має відбуватись на основі логічного аргументування і доведення своєї точки зору, а не категоричності своїх висловів чи нав'язування свого бачення Іншому. Це є основою для плідного діалогу та подальшого співробітництва в науковій сфері; *визначено*, що толерантність науковців до невизначеності результатів наукового пошуку залишається одним з ключових факторів, необхідних для досягнення інноваційних результатів. Прояв толерантності саме в науковій сфері виявляється не тільки повагою до думки Іншого в науковій дискусії, а й теоретичністю самої дискусії та її відірваністю від життєвого простору конфліктів.

Набули подальшого розвитку такі ідеї та положення:

виявлено, що толерантність сприяє повазі до мови Іншого як іноземної, при цьому не дає забувати та не стає на заваді любити свою рідну мову, не перенасичуючи її лексикою запозичень з іноземної. Знання мови – це реальний шанс презентувати себе в світі та відкрити можливість для співпраці з Іншим;

обґрунтовано, що толерантність є основою для успішного освітнього процесу, головною метою якого є розвиток 4 К компетенцій: формування критичного мислення, розвитку креативних здібностей, вміння вести комунікацію та здатності до командної праці кожної особистості. Володіння цими компетенціями є необхідною умовою сьогодення. Роль знань при цьому змінюється: з основної і єдиної мети освіти, вони перетворюються на засіб розвитку особистості здобувачів освіти.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає у тому, що дослідження екзистенціальних та гендерних вимірів толерантності на основі

метаантропологічної методології та андрогін-аналізу відкриває можливості подальшого осмислення цього феномену у різних галузях філософського знання. Усвідомлення екзистенціальних та гендерних вимірів толерантності є основою побудови партнерських відносин між чоловіком та жінкою. Методологічні напрацювання та зроблені висновки можуть бути використані при дослідженні проблем у сферах філософської антропології, філософії культури, етики, соціальної філософії, а також при викладанні курсів та спецкурсів з цих дисциплін.

Обґрунтованість і достовірність основних положень і висновків дисертації забезпечено критичним аналізом достатньої кількості використаних джерел, коректним застосуванням методів і прийомів аналізу, за допомогою яких опрацьовано належний обсяг фактичного матеріалу.

Результати дослідження повною мірою відображені у 15 публікації авторки, з яких 3 надруковано у наукових фахових виданнях України, 3 – у періодичному виданні іншої держави, а також матеріали 9 доповідей наукових конференцій.

Дисертація Кузьменко Раїси Іванівни «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри» є цілісним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

Головуюча на засіданні кафедри кандидат філософських наук, доцент Шкіль Л. Л. підсумувала, що обидва рецензенти були одностайні в позитивній оцінці дисертаційного дослідження Кузьменко Р. І., її відповідності «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167.

4. УХВАЛИЛИ: Наукову доповідь Кузьменко Р. І., у якій висвітлено основні наукові результати дисертаційної роботи, взяти до уваги.

Прийняти такі **ВИСНОВКИ** щодо дисертаційної роботи Кузьменко Раїси Іванівни на тему: Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри. Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 23 грудня 2017 року).

4.1. Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена тим, що людство вступило в нову епоху, яка супроводжується великими змінами в усіх сферах його життя: політичній, економічній, духовно-культурній. Розширюється міжнародне співробітництво, розвиток інформаційних технологій досягає ще вищого рівня, посилюється роль транснаціональних корпорацій. Сучасний світ став глобалізованим, що означає цивілізаційне різноманіття, мультикультурність і призводить до напруження у відносинах особистостей і народів. На основі цього відбувається трансформація та переосмислення ставлення до традиційних цінностей, норм, правил, переконань, поглядів та людського буття в цілому. В зв'язку з цим в суспільстві виникають непорозуміння, неприйняття інших, що

породжує ксенофобію та міжособистісні конфлікти. Все це спонукає звернутись до феномену толерантності.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що нове тисячоліття створило умови для ослаблення кордонів між державами, що призвело до посилення взаємозалежності людства, виникнення економічних, етнічних, релігійних проблем на міжнародному рівні.

Специфіка даного трансформаційного періоду полягає не тільки в необхідності корекції принципів, норм поведінки, а й в необхідності корінної зміни нашого відношення до світу. Постає питання: як пристосуватись в ньому і не тільки вижити, але й зберегти всі людські якості, плідно співпрацювати, вільно розвиватись, займатись спільними творчими справами, відчувати повноту людського існування? Тому людські відносини в світі повинні стояти на першому місці при вирішенні цього питання. І саме толерантні стосунки мають стати стратегією майбутнього.

У зв'язку з вищенаведеним виникає необхідність на перший план ставити принципи, що сприяють збереженню, виживанню та співробітництву людства, вільному його розвитку та гідній реалізації особистості, пропагують ідею поваги до чужих поглядів та позицій, цінностей, традицій та культури, спонукають до взаєморозуміння та діалогу, сприяють прийняттю взаємовигідних рішень та ведуть до співробітництва і співтворчості. Це все **актуалізує** феномен толерантності, його суть, роль, яку він відіграє в сучасному людському бутті. Тільки толерантні відносини повинні стати основою організації людської спільноти на всіх рівнях її функціонування, стратегією та тактикою міжнародних відносин, запорукою стабільності та миру у світі.

4.2. Предмет дослідження – екзистенціальні та гендерні виміри толерантності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *вперше здійснено: доводиться*, що в буденному вимірі людського буття людина проявляє толерантність, щоб сподобатись тим, від кого вона залежить; поводить себе безпринципно, стримано, зовсім по-іншому реагує на зауваження керівних осіб, ніж на зауваження рівних собі за положенням. Все це не є справжньою толерантністю, а лише її симуляцією. У процесі реалізації гендерного партнерства толерантність часто постає псевдотолерантністю, яка проявляється як підкорення, пасивна смиренність, покірність Іншому чи корисливість. Це значною мірою спотворює саму природу гендерного партнерства як вільної взаємодії чоловіка та жінки на основі поваги та співтворчості; *проаналізовано*, що в граничному вимірі буття людини специфіка толерантності зумовлюється волею до влади та егоцентричного пізнання і творчості. В цьому вимірі буття одна людина намагається домінувати над іншою, нав'язати їй власний світогляд. Толерантність є нещирою і проявляється тільки заради прагматичних цілей для одержання виключно свого блага. Гендерне партнерство в граничному бутті, по суті, стає прихованою чи явною боротьбою за владу та конкуренцією; *показано*, що в метаграничному бутті людини толерантність базується на щирості та повазі до

Іншого, а тому породжує істинне гендерне партнерство в стосунках, що зумовлює безкорисливість, піднімає їх на рівень доброзичливості й співтворчості; *доведено*, що конструктивна спільна дія з Іншим на основі толерантного відношення є необхідною умовою розвитку суспільства. Вона є невід'ємною у всіх сферах життя людини: політичній, економічній, освітній, науковій, культурній, сімейній та постає показником розвитку демократії в суспільстві. Справжня спільна дія – це будь-яка конструктивна співучасть з Іншим, що включає в себе обмін інформацією, поглядами, думками, досвідом у процесі досягнення поставленої спільної мети на толерантній основі; *показано*, що тільки завдяки толерантному ставленню до Іншого можливо пройти шлях від просто спілкування до співтворчості – толерантної взаємодії людини з Іншим на основі поєднання їх креативних здібностей з метою утворення нового. Співтворчість є найвищим проявом спільної дії людей у суспільстві, переходом у метаграницне буття людини, в якому толерантність є показником творчих відносин, творчого спілкування, творчої співпраці з Іншим як із співтворцем.

На захист винесено такі положення:

1. В буденному вимірі людського буття, людина проявляє толерантність, щоб сподобатись тим, від кого вона залежить; поводить себе безпринципно, стримано, зовсім по-іншому реагує на зауваження керівних осіб, ніж на зауваження рівних собі за положенням. Все це не є справжньою толерантністю, а лише її симуляцією. В процесі реалізації гендерного партнерства толерантність часто постає псевдотолерантністю, яка проявляється як підкорення, пасивна смиренність, покірність Іншому чи корисливість. Це значною мірою спотворює саму природу гендерного партнерства як вільної взаємодії чоловіка та жінки на основі поваги та співтворчості
2. В граничному вимірі буття людини специфіка толерантності зумовлюється волею до влади та егоцентричного пізнання і творчості. В цьому вимірі буття одна людина намагається домінувати над іншою, нав'язати їй власний світогляд. Толерантність є нещирою і проявляється тільки заради прагматичних цілей для одержання виключно свого блага. Гендерне партнерство в граничному бутті, по суті, стає прихованою чи явною боротьбою за владу та конкуренцією;
3. Метаграницному бутті людини толерантність базується на щирості та повазі до Іншого, а тому породжує істинне гендерне партнерство в стосунках, що зумовлює безкорисливість, піднімає їх на рівень доброзичливості й співтворчості.
4. Конструктивна спільна дія з Іншим на основі толерантного відношення є необхідною умовою розвитку суспільства. Вона є невід'ємною у всіх сферах життя людини: політичній, економічній, освітній, науковій, культурній, сімейній та постає показником розвитку демократії в суспільстві. Справжня спільна дія – це будь-яка конструктивна співучасть з Іншим, що включає в себе обмін інформацією, поглядами, думками, досвідом в процесі досягнення поставленої спільної мети на толерантній основі.

5. Завдяки толерантному ставленню до Іншого можливо пройти шлях від просто спілкування до співтворчості – толерантної взаємодії людини з Іншим на основі поєднання їх креативних здібностей з метою утворення нового. Співтворчість є найвищим проявом спільної дії людей у суспільстві, переходом у метаграничне буття людини, в якому толерантність є показником творчих відносин, творчого спілкування, творчої співпраці з Іншим як із співтворцем.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає у тому, що дослідження екзистенціальних та гендерних вимірів толерантності на основі метаантропологічної методології та андрогін-аналізу відкриває можливості подальшого осмислення цього феномену у різних галузях філософського знання. Усвідомлення екзистенціальних та гендерних вимірів толерантності є основою побудови партнерських відносин між чоловіком та жінкою. Методологічні напрацювання та зроблені висновки можуть бути використані при дослідженні проблем у сферах філософської антропології, філософії культури, етики, соціальної філософії, а також при викладанні курсів та спецкурсів з цих дисциплін.

Обґрунтованість і достовірність основних положень і висновків дисертації забезпечено критичним аналізом достатньої кількості використаних джерел, коректним застосуванням методів і прийомів аналізу, за допомогою яких опрацьовано належний обсяг фактичного матеріалу.

Результати дослідження повною мірою відображені у 15 публікаціях авторки, з яких 3 надруковано у наукових фахових виданнях України, 3 – у періодичному виданні іншої держави, а також матеріалах 9 доповідей наукових конференцій.

4.3. Дисертація Кузьменко Р. І. є самостійною науковою роботою.

Опубліковані у фахових наукових виданнях праці достатньо повно відображають зміст дисертації.

Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в 15 – ти публікаціях: з яких 3 надруковано у наукових фахових виданнях України, 3 – у періодичному виданні іншої держави, а також матеріали 9 доповідей наукових конференцій.

1. Кузьменко Р. Діалектика толерантності і любові в людському бутті. *Гілея*. 2017. Вип. 123 (№ 8). С. 200–203. ISSN: 2076-1554.

2. Кузьменко Р. Толерантність: етимологія і семантика. *Гілея*. 2018. Вип. 128 (№ 1). С. 223–227. ISSN: 2076-1545.

3. Кузьменко Р. Кореляція феноменів толерантності і любові в людському бутті. *Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe*. 2018. № 02 (18). URL: https://sp-sciences.io.ua/s2624535/kuzmenko_raisia_2018_correlation_of_the_phenomena_love_and_tolerance_in_human_being_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_01_17

4. Кузьменко Р. Толерантність як основа спільної в бутті людини. *Вісник*. 2019. Вип. 1(№ 29). С. 93- 98. ISSN: 2411-5606.

5. Кузьменко Р. Толерантність під час вивчення іноземної мови:

філософсько-антропологічний та культурологічний аспекти. *Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe*. 2019. №02 (19). URL: <https://sciences.io.ua/s2650841/kuzmenko-raisa-2019-tolerance-during-the-study-of-a-foreign-language-philosophical-anthropological-and-cultural-aspects-social-and-human-sciences-polish-ukrainian-scientific-journal-02-22>

6. Kuzmenko R. I. Tolerance as Basis of Education. *Research Journal of Education, Psychology and Educational Sciences*. 2020. 1. (№ 1) P. 9-12. URL: <http://rjepss.ro/index.php/rjepss>

7. Кузьменко Р. Феномен толерантності як мистецтво життя. Філософська антропологія, психоаналіз і арт-терапія: перспективність взаємодії підхід філософської антропології як метаантропології: зб. наук. праць III Міжнародної науково-практичної конференції, 30-31 березня 2016 р. ; за ред. Н. В. Хамітова. Київ: Інтерсервіс, 2016. С. 167–169. ISBN 978-617-696-491-9

8. Кузьменко Р. Толерантност як основа співробітництва в майбутньому глобалізованому світі. *Глобалізований світ: випробування людського буття*: зб. матеріалів Міжнародної науково-теоретичної конференції, 6-7 жовтня 2017 р. Житомир: Євєнюк О. О., 2017. С. 125 – 127. ISBN: 978-617-7483-90-7.

9. Кузьменко Р. Феномен толерантності в освітньому процесі. *Нові концепції викладання у світлі інноваційних досягнень європейської дидактики вищої школи*: зб. наук. праць Міжнародної науково-методичної конференції, 30-31 жовтня 2017 р. Київ: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 35–37. ISBN: 978-966-931-128-3.

10. Кузьменко Р. Проблема толерантності в контексті спільності. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць IV Міжвузівської науково-теоретичної конференції молодих науковців, 4 грудня 2018 р. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 38 – 39

11. Кузьменко Р. Освіта як царина формування толерантної особистості. *Майбутнє особистості і сім'ї: контексти філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. Підхід філософської антропології як метаантропології*: зб. наук. праць VI Міжнародної наук.-практ. конф., 22-23 травня 2019 р.; за ред. Н. В. Хамітова. Київ: КНТ, 2019. С. 200 – 205. ISBN 978-966-373-906-9.

12. Кузьменко Р. Феномен толерантності як консолідуєчий фактор в людських відносинах. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету*. Матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства, 13 – 17 травня 2019 р. Київ: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 66 – 68.

13. Kuzmenko R. Tolerance as an Alternative to Egoism, Altruism and Narcissism. *Людина. Екзистенція. Культура. Підхід філософської антропології як метаантропології*: зб. наук. Праць III та IV Всеукраїнських наук.-практ. конф.; за ред. Н. В. Хамітова, С. А. Крилової. Київ: КНТ, 2020. С. 276 – 279.

14. Kuzmenko R. The Role of Tolerance and Social Skills for a Man in a

Modern World. *Соціально- етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)*: зб. Матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 - 21 лютого 2020 р. ; Запоріжжя: ЗДМУ, 2020. С. 65 – 67.

15. Кузьменко Р. Роль толерантності в науковій сфері. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету. Матеріали звітної науково- практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства, 20 – 21 травня 2020 р. Київ: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 51 – 53.

Слід уважати, що дисертаційна робота Кузьменко Р. І. є достатньою мірою апробованою.

Результати дисертації були апробовані на *тринадцятьох* наукових конференціях, серед яких – *шістьох* міжнародних: “Філософська антропологія, психоаналіз і арт-терапія: перспективність взаємодії підхід філософської антропології як метаантропології (Київ, 2016), «Глобалізований світ: випробування людського буття» (Київ, 2017), «Нові концепції викладання у світлі інноваційних досягнень європейської дидактики вищої школи» (Київ, 2017), «Майбутнє людини та людства: контексти філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики (підхід філософської антропології як метаантропології)» (Київ, 2018), «Майбутнє особистості і сім’ї: контексти філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. Підхід філософської антропології як метаантропології» (Київ, 2019), «Людина і штучний інтелект: виміри філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. Підхід філософської антропології як метаантропології» (Київ, 2020), *п’ятьох* – всеукраїнська: «Любов, смерть, сексуальність у сучасній філософії та психології» (Київ, 2016), «Філософсько-антропологічні, психоаналітичні й екзистенціальні виміри буття людини. Втрата і знаходження сенсу в бутті людини: можливості психоаналізу, арт-терапії і філософської публіцистики» (Київ, 2017). «Від самотності до любові: екзистенціальне розкриття людини» (Київ, 2018), «Екзистенціальна суперечність сучасної людини: альтруїзм, егоїзм, нарцисизм» (Київ, 2019), «Соціально- етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)» (Запоріжжя, 2020), *одній* – міжвузівській: «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення»(Житомир, 2018), *дві* – звітної науково- практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософії та суспільствознавства: «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2019), (Київ, 2020).

4.4. Уважати, що дисертація Кузьменко Раїси Іванівни на тему: «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри» є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає постанові «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії»,

затверженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до розгляду у спеціалізованій вченій раді зі спеціальності 033 Філософія, галузь знань 03 Гуманітарні науки.

Виходячи з наведеного вище, кафедра культурології та філософської антропології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова затверджує цей висновок і рекомендує дисертацію Кузьменко Раїси Іванівни на тему: «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри» (науковий керівник – доктор філософських наук, професор Крилова С. А.), подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 033 Філософія до розгляду у спеціалізованій вченій раді.

Рішення прийняте одногосно.

25.06.2020

Головуюча на засіданні кафедри кандидат філософських наук, доцент, заступник завідувачки кафедри культурології та філософської антропології

Шкіль Л. Л.
зав. канцелярією
ім. М.П. Драгоманова
« 16 » 10 20 20 р.

Рецензенти:

Доктор філософських наук,
професор кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики

Герасимова Е. М.

Доктор філософських наук,
професор кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики

Терепиций С. О.